

*Гунда О.О.,
кандидат юридичних наук*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я

Конституція України закріплює право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Ці конституційні засади створюють відповідний правовий режим реалізації різноманітних елементів права на здоров'я у межах правової системи України.

Поняттям “права на здоров'я” з позицій юридичної науки охоплюються відносини з приводу такого блага фізичної особи, як блага здоров'я. Це благо носить нематеріальний характер і є об'єктом регулювання багатьох галузей права. Зміст особистого немайнового права визначається можливістю фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя. Ця властивість здоров'я, яким людина наділена і є носієм внаслідок еволюційного природного процесу, визначає його пріоритетність у правовому регулюванні.

У законодавстві питанням охорони, захисту, порядку здійснення права на здоров'я присвячено норми кримінального, конституційного, екологічного, цивільного та сімейного права.

Проте особливо важливого значення набуває розширення сфери регулювання суспільних відносин у частині здійснення права на здоров'я у новому Цивільному та Сімейному кодексах України.

Зокрема, здоров'я віднесено до об'єктів цивільних прав. Так, у главі 15 Цивільного кодексу України (надалі ЦК України) здоров'я розглядається як нематеріальне благо, яке визнається однією з найвищих соціальних цінностей.

Вчені-цивілісти активно досліджують проблеми здійснення права на здоров'я людини. Серед таких науковців відомі праці Л.О. Красавчикої, М.М. Малєїної, О.М. Єрмолаєва, З.В. Ромовської, О.І. Йойриша, О.О. Красовського, М.І. Ковальова, О.В. Тихомирова, Н.Б. Болотіної.

Сучасна законодавча система України не містить категорії “права особи на здоров'я”, використовуючи замість неї декілька понять, серед яких - “охорона здоров'я”. Комплексність розуміння права людини на здоров'я підкреслено широким колом елементів цього права, включеним до структури особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи у цивільному законодавстві. До них можна віднести: право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю, право на захист життя та здоров'я від протиправних посягань, право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на інформацію про стан свого здоров'я, право на таємницю про стан здоров'я, права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у медичному закладі, право на донорство.

Елементи змісту права на здоров'я містяться і у сучасному сімейному законодавстві: право на взаємну обізнаність про стан свого здоров'я особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу і репродуктивне здоров'я, як невід'ємний елемент права на материнство та права на батьківство.

Приватноправовий характер здійснення цих прав вимагає детального їх дослідження та науково-теоретичного осмислення можливих проблем.

Зазначений перелік елементів права на здоров'я вимагає систематизації, що повинна сприяти більш ефективному правозастосуванню цих правових норм. Своєю чергою визначення

змісту та поняття права на здоров'я на основі реальних інструментальних критеріїв здоров'я повинно допомогти досягненню реально-ефективного результату правового регулювання. Зауважимо, що право на здоров'я пов'язане з правом на життя, особливо щодо захисту від протиправних посягань, усунення небезпеки та забезпечення безпечних умов довкілля (навколишнього середовища). Тому важливим питанням є час виникнення та припинення права на здоров'я, а також можливості розпорядження своїм правом на здоров'я після власної смерті. Право на здоров'я органічно пов'язане з правом фізичної особи на життя. Життя повинно бути здоровим. Стан здоров'я – це нормальний стан життя. Право на життя є більш загальним і всеохоплюючим. Можна стверджувати, що здійснення права на здоров'я знаходиться у прямій залежності від здійснення права людини на життя. Наприклад, їх зв'язок можна простежити так: право на штучне запліднення можливе лише завдяки здійсненню права на донорство, яке є елементом права на здоров'я.

Це дає можливість стверджувати, що право на здоров'я виникає разом з правом на життя. Часом виникнення цього права є момент виникнення блага здоров'я. Благо здоров'я, як і благо, життя виникає не з часу народження, а з моменту запліднення, тобто з початком реалізації генетично обумовленої програми з саморозвитку зародка людини. Яскравим прикладом, що доводить це твердження, є весь комплекс заходів, спрямованих на захист здоров'я плоду людини, моніторинг його внутрішньоутробного розвитку який здійснюється до її народження.

Проте благо здоров'я відрізняється від нематеріального блага людини на життя. Це пов'язано з тим, що стан здоров'я людини є динамічним і постійно змінюється під впливом різноманітних чинників.

Законодавство України визначає здоров'я як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів (ст.93 Основ законодавства України про охорону здоров'я).

Таке розуміння поняття здоров'я відображає преамбулу Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я. Наведене визначення здоров'я носить абсолютний характер, тобто за цією позицією формується межа ідеального здоров'я, що за зрозумілих причин залишається для більшості населення недосяжним. Але це не говорить, що ті з осіб, що не є носіями такого ідеального стану, на практиці не наділені благом здоров'я. Отже, з цих позицій є неможливим говорити про стан нездоров'я. Хворий також наділений благом здоров'я, яке відрізняється від його стану до хвороби певними якісними та кількісними показниками. Так, М.М. Амосов вважав, що визначення здоров'я як комплексу нормативних морфофункціональних показників організму людини є недостатнім, оскільки необхідна ще й кількісна оцінка здоров'я. Кількість здоров'я можна визначити як суму резервних потужностей основних функціональних систем. У свою чергу існує так званий коефіцієнт резерву. Тобто хвороба певним чином сумісна із здоров'ям: часто має місце не сама хвороба, а нестача здоров'я. Дефіцит здоров'я може бути також пов'язаний з так званими донозологічними змінами в організмі, що є передпатологічним станом, станом неповного здоров'я, що втілюється у непевності у самопочутті: немає ні хвороби, але немає і повного здоров'я¹. Отже, здоров'я – це категорія динамічна, якій властиві фізіологічні та паталогічні зміни. Звідси і сучасне тлумачення здоров'я як категорії суспільного та індивідуального характеру.

Наприклад, О.В. Тихомиров зазначає, що суспільне здоров'я – це сукупний стан здоров'я кожного окремого громадянина у масштабах всього населення країни, підтримка стабільного мінімального допустимого рівня, що гарантується державою. Особисте здоров'я громадянина –

¹ Хижняк М.І., Нагорна А.М. Здоров'я людини та екології. –К.: Здоров'я, 1995. – С.10-11.

це медико-соціальний статус індивіда в умовах фізичного та психологічного благополуччя організму при належній його діяльності. Підтримка особистого здоров'я здійснюється громадянином особисто з використанням для цього існуючих у державі можливостей оздоровлення та лікування².

Диференційований підхід щодо визначення поняття “права на здоров'я” присутній і у юридичних дослідженнях.

“Опираючись на загальний цивільно-правовий підхід, – зазначає Л.О. Красавчикова, – можна визначити право на здоров'я у вузькому цивілістичному значенні як систему встановлених державою регулятивних та охоронних цивільно-правових норм, що регулюють відносини з приводу особистого немайнового блага – здоров'я громадянина (фізичної особи)”³.

До числа елементів, які відносяться Л.О. Красавчиковою до регулятивної частини права на здоров'я, належать:

1. Право на отримання кваліфікованої медичної допомоги (що охоплює профілактичну, лікувально-діагностичну, реабілітаційну, протезно-ортопедичну та зубопротезну допомогу);
2. Право на своєчасну допомогу лікарями;
3. Право на кваліфіковане та своєчасне протезування;
4. Право на лікарсько-косметологічне лікування;
5. Право на донорство та трансплантацію;
6. Право на участь у медичному експерименті.

М.М. Малєїна визначає право на здоров'я як право, позитивний зміст якого складається з правомочностей володіння, розпорядження власним здоров'ям та його використанням. Зазвичай ці правомочності фактично здійснюються постійно, “юридично” начебто непомітно, але проявляються у випадках порушення здоров'я або інших випадках⁴. До числа цих специфічних ситуацій (тобто до елементів права на здоров'я) належать, на думку автора, такі:

1. Право на укладення договору про надання медичної допомоги.
2. Виношування та народження жінкою дитини, зачатой шляхом імплантації в її організм чужої заплідненої яйцеклітини, з наступною передачею народженого його біологічним батькам;
3. Право на участь у медичному експерименті;
4. Право на відмову від медичного втручання або вимога на його отримання;
5. Право на укладення договору донорства;
6. Право на участь у конкурсах.

О.М. Єрмолаєва визначає здоров'я з цивільно-правових позицій як стан повного фізичного та психологічного благополуччя людини, а тому, відповідно, і цивільно-правові засоби захисту повинні бути спрямовані на запобігання порушенням, що можуть потягнути втрату людиною її фізичного або психічного благополуччя⁵.

Зазначені визначення об'єднують ідея того, що громадяни самостійно здійснюють розпорядження, підтримку та охорону свого здоров'я. Це дає можливість формування категорії особистого немайнового права на здоров'я як сукупності певних можливостей фізичної особи вільно на власний розсуд визначати свою поведінку щодо здоров'я у сфері приватного життя.

² Тихомиров А.В. Медицинское право: Практическое пособие. – М.: Статут, 1998. – С.11.

³ Красавчикова Л.О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Екатеринбург, 1994. – С.143.

⁴ Малєїна М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление и защита): Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. –М., 1997. – С.133.

⁵ Ермолаева О.Н. Нематериальные блага и их защита: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Саратов, 1998. – С.31.

Але враховуючи суспільну та особистісну цінність здоров'я у сфері приватноправових відносин, доцільно вести мову про відносно індивідуальне здоров'я, що є основою особистого блага здоров'я.

Індивідуальна відносність здоров'я втілюється у тому, що кожна людина залежно від стану свого організму та характеру різного роду фізіологічних, психологічних та соціальних навантажень (а хвороба і є одним із різновидів цих навантажень), вважає для себе нормальним станом функціонування організму за конкретних об'єктивно існуючих умов соціального оточення та навколишнього середовища. Людина є самостійним "споживачем" власного здоров'я, цим благом здоров'я відрізняється від права на здоров'я, що може здійснюватись як особою самостійно, так і іншими уповноваженими на те особами з урахуванням приватних та суспільних інтересів.

А тому право на здоров'я можна визначити як особисте немайнове право людини (фізичної особи), сукупність різного роду правомочностей, пов'язаних з регулюванням відносин по здійсненню споживання блага здоров'я – самостійно або за допомогою інших осіб у сфері приватного життя, що продовжується упродовж всього життя. Сучасна юридична наука містить різні підходи до тлумачення змісту внутрішніх складових права на здоров'я.

Аналіз Конституції України, Цивільного та Сімейного кодексу України та Основ законодавства України про охорону здоров'я доводить, що до змісту категорії права на здоров'я входять чотири основні групи прав: право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на медичну інформацію та право на медичне страхування.

Право на охорону здоров'я – це сукупність правових норм, що регулюють відносини з приводу збереження, підтримки та зміцнення здоров'я. Право на охорону здоров'я спрямоване на забезпечення збереження і розвитку фізіологічного та психологічного стану організму при оптимальній соціальній активності людини, за відсутності стану захворювання і при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості якісного життя. Право на охорону здоров'я – це забезпечувальне право, здійснення його спрямоване на недопущення погіршення стану здоров'я особи. Основними елементами цього права є право на використання допустимих засобів забезпечення здоров'я (індивідуально або за допомогою спеціально уповноважених організацій). У цьому випадку доведеність об'єктивного позитивного впливу на стан здоров'я цих засобів не є принциповим. Особа має право використати всі доцільні з її точки зору засоби зміцнення здоров'я, за винятком тих, що можуть негативно вплинути на стан її здоров'я. Відповідно особа може бути споживачем немедичних послуг, спрямованих на забезпечення її здоров'я.

До змісту права на охорону здоров'я можна віднести і право на усунення небезпеки, яка загрожує здоров'ю, та право на проживання за умов відсутності дії будь-яких впливів техногенного або природного характеру на здоров'я.

До змісту права на охорону здоров'я можна віднести і право на допомогу у випадках "особливих потреб" (допомога особам з набутими або вродженими фізичними або психічними розладами та аномаліями розвитку, а також жінок у стані вагітності).

На відміну від права на охорону здоров'я, право на медичну допомогу піддається більш чіткому визначенню. Так, медична допомога тлумачиться, як комплекс заходів медико-соціального призначення, що включає в себе профілактичну, лікувальну, діагностичну, реабілітаційну, протезноортопедичну, зубопротезну допомогу, а також догляд та обслуговування дітей, хворих, непрацездатних та інвалідів⁶.

⁶ Болотіна Н.Б. Медична допомога: Юридична енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія. –Т.3. – С.607.

Специфічним є і суб'єкт цих суспільних відносин з приводу здійснення права на медичну допомогу. Цим суб'єктом є пацієнт, а тому зазначені права є правами пацієнта. До змісту права на медичну допомогу, зазначеного у ЦК України, можна віднести: право на звернення за наданням медичної допомоги, право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій; право на поінформоване погоджене надання медичної допомоги; право на відмову від лікування; право пацієнта, що знаходиться на стаціонарному лікуванні, на доступ до нього інших осіб. Крім зазначених у цивільному законодавстві, елементи права на медичну допомогу містяться і у Основах законодавства України про охорону здоров'я. До них можна віднести: право на направлення на лікування за кордон; право на забезпечення протезною допомогою (в тому числі необхідно розуміти і право на реставрацію анатомічних ознак зовнішності); право на забезпечення якісними та ліцензованими лікарськими засобами; право на зміну (корекцію) статевої належності; право на безпечну медичну допомогу; право на застосування якісних і дозволених методів медичної допомоги.

І цивільне законодавство і законодавство про охорону здоров'я місять правові норми, що регулюють права, які також можна віднести до змісту права на здоров'я. Ними є право на донорство та право на трансплантацію. І хоча вони виділені у ЦК України як окремі немайнові права особи, що забезпечують її благополуччя, їх необхідно віднести до змісту внутрішніх елементів права на здоров'я.

Крім зазначених, до числа складових права на медичну допомогу необхідно зараховувати право пацієнта на полегшення болю, пов'язаного з захворюванням або медичним втручанням, усіма доступними засобами; право на компенсацію шкоди, завданої у процесі надання медичної допомоги; право на застосування нових та експериментальних методів або засобів надання медичної допомоги.

До змісту такого елементу права на здоров'я, як право на медичну інформацію, необхідно віднести право на інформацію про стан власного здоров'я; право на інформацію про стан здоров'я інших осіб; право на інформацію щодо поширення інфекційних хвороб; право на проведення консилиуму або консультацій інших спеціалістів.

І нарешті, право на медичне страхування складається з права на отримання медичної допомоги у межах загальнодержавних або місцевих програм добровільного медичного страхування; право на вибір страховальника страхового медичного випадку, право на вибір лікувального закладу, лікаря та засобів лікування відповідно до договорів обов'язкового та добровільного медичного страхування; медичне страхування неправильного лікування.

Щодо останньої групи особистих немайнових прав, то їх формування у найближчому майбутньому є об'єктивною і нагальною необхідністю. Відсутність у законодавстві нормативно-правових актів щодо регулювання суспільних відносин у сфері медичного страхування завдає шкоди забезпеченню не лише приватним, але і публічно-правовим інтересам. Співвідношення та взаємозв'язок приватного та публічного права у галузі охорони індивідуального та суспільного здоров'я залишаються і сьогодні дискусійними та актуальними⁷.

Викликає необхідність визначення приналежності до змісту права на здоров'я права на участь у медичному експерименті та права на відмову від лікування. Стосовно першого, зауважимо, що критерієм віднесення права на участь у медичному експерименті до змісту особистого немайнового права на життя є нез'ясованість можливих наслідків участі у медичному

⁷ Болотіна Н. Медичне право у системі права України // Право України. – 1997. - №7. – С.116-120; Косолапова Н.В. Конституционное обеспечение права граждан на медицинскую помощь: Дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000.

експерименті. Неможливість підрахунків та відстеження рівня ризиків вимагає оцінки участі у таких діях, як здійснення права саме на життя, але не на здоров'я. Щодо другого, то у законодавстві більш доцільним є вести мову не про відмову від лікування, а про відмову від медичного втручання, що є більш ширшим за своїм змістом поняттям і включає в себе не тільки відмову від лікування, але і від профілактики, реабілітації та діагностики.

Підсумовуючи, необхідно зазначити таке:

1. Право на здоров'я як особисте немайнове право полягає у сукупності можливостей фізичної особи вільно на власний розсуд визначати свою поведінку щодо індивідуального здоров'я.
2. Здійснення права на здоров'я пов'язане з регулюванням відносин по провадженню споживання блага здоров'я - самостійно або за допомогою інших осіб – що продовжується протягом усього життя.
3. Право на здоров'я - це право, в основі якого лежить благо на відносно індивідуальне здоров'я.
4. Право на здоров'я виникає одночасно з правом на життя.
5. Структурними елементами права на здоров'я є: право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на медичну інформацію та право на медичне страхування.
6. У законодавстві необхідно деталізувати зміст цих структурних елементів права на здоров'я, а також їх складових, таких, як право на зміну (корекцію) статі; право пацієнта на полегшення болю, пов'язаного з захворюванням або медичним втручанням, право на застосування нових та експериментальних методів або засобів надання медичної допомоги.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького інституту регіонального управління та права
(протокол № 2 від 7 листопада 2003 р.)*

Русу С.Д.,

*доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького інституту
регіонального управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

Сучасна Україна відновлює і розвиває приватноправові традиції, засновані на положеннях римського права, враховуючи сучасний світовий досвід. Прикладом цього є новий Цивільний кодекс України, що закріплює і розвиває в своїх правилах прогресивні постулати цивілістики. Глава 82 ЦК України присвячена зобов'язанням, що виникають не з договорів, а із відшкодування шкоди.

Зобов'язання із відшкодування шкоди відомі нам як зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди, зокрема на доцільність такої назви звертав увагу ще О.О. Красавчиков. Крім того, в юридичній літературі поняття “зобов'язання із відшкодування шкоди” та “відповідальність за завдану шкоду” часто застосовують як тотожні. Таку позицію займає і законодавець: Глава 82 Розділу III ЦК України (“Окремі види зобов'язань”) названа “Відшкодування шкоди”, а перші